

„JA TA TUNDIS HIMU RÄÄKIDA”

Aino Kallas, Maie Merits ja naiste hää

LEA ROJOLA

Novelli „Lasnamäe valge laev”, mis ilmus kogumikus „Lahkuvate laevade linn” („Lähtevien laivojen kaupunki”; sm k ja e k 1913), on üldiselt peetud oluliseks tähiseks, koguni pöördepunktis Aino Kallase loomingus. Selleks on mitu põhjust. Esiteks lõpetab novell pika vaheaja kirjaniku loometöös, mil ta otsis palavikuliselt uut kirjutamisviisi, tahtes vabaneda realistlikust stiilist, mis teda enam ei rahuldanud. Novellis on märgatud idanemas seda arhaiseerivat stiili, mis sai edaspidi Kallase loomingu üheks tunnusjooneks. „Lasnamäe valge laev” on pöördepunkt eriti stiili ja kirjutamistehnika poolest (Laitinen 1973: 263–285). Teise olulise põhjusena on nähtud novelli ennustavat Kallase hilisemate, eriti 1920. aastate romaanide teemasid ja tegelasi. Maie Meritsit on peetud mõneti Kallase naistegelaste – Barbara von Tisenhuseni, Catharina Wycke ja „Hundimõrsja” Aalo – vanemaks õeks.¹ Koos „Lasnamäe valge laevaga” hakkab Aino Kallas muutuma niisuguseks kirjjanikuks, kelleks ta oli soovinud saada. Uurijate poolt seni esile tõstetud olulistele seikadele lisaksin veel ühe: „Lasnamäe valge laev” on esimesi ilukirjanduslikke tekste, kus Kallas juurdleb eriti mõjusalt naiste ühiskondliku positsiooni ja ülesande üle.

Nagu teada, on novelli taustaks ajaloos tõesti aset leidnud sündmus. 1850. aastatel tekkis Järvamaal ja Tallinna lähistel talupoegade mässuline liikumine, mis põhines ühe ususekti tegevusel. Seda juhtis talupoeg Juhan Leinberg, keda kutsuti prohvet Maltsvetiks. Kevadsuvel 1861 kogunes suur hulk liikumisest osavõtjaid Lasnamäe randa ootama laeva, mis pidi viima maltsvetlased Krimmi, kuhu nende prohvet oli juba varem läinud. Laev ei saanud kunagi ja ajapikku hääbus ka liikumine (Laitinen 1973: 49–53).

Novelli kirjutamislaadis on mitmeid jooni, mille põhjal Kai Laitinen on otsustanud nimetada Kallase kirjutamisviisi müüditehnikaks.² Müüditehnika seisukohalt on tähenduslik see piibellik ja arhaiseeriv keelekasutus, mida Kallas esimest korda katsetab just „Lasnamäe valges laevas”. Lisaks novelli teemale seostab ka stiil teksti piiblijutustusega. Novellis on mitmeid eksplitsiitseid viiteid mh piibililugudele näiteks juutide Egiptuse orjapõlvest. Laitinen on nimetanud novellis kasutatud müüti piibellikuks: küsimus on müütilisest teekonnast töötatud maale (Laitinen 1973: 274). Ka Kallas ise on oma päevaraamatus nimetanud piiblistiili kasutamist. Kuigi Kallase personaalse müüditehnika seisukohalt võib piibli tähendus olla oluline, siis teiselt poolt

¹ Maie Meritsi kui esimese vanema õe roll on nüüdseks teatavas mõttes küsimärgi alla pandud: Silja Vuorikuru leitud Aino Kallase tundmatu värssnäidend „Batseba” (kirjutatud arvatavasti 1909–1910) esitleb peategelast, kes paljuski meenutab nii Maie Meritsit kui ka Kallase hilisemaid naistegelasid. Vt ka Vuorikuru 2009.

² Aino Kallase monograafia esimese osa viienda peatüki pealkiri on „Müüditehnika suunas” (vt Laitinen 1973).

ei olnud piibli kasutamine intertekstina tolle aja naiskirjanike loomingus kuiigi haruldane. Kukku Melkas on viidanud piibliteksti kasutamisele Selma Lagerlöfi „Jeruusalemmas”, mida Kallas hästi tundis ja imetles, samuti paljude teiste XX sajandi alguse naiskirjanike loomingus kogu Euroopas. Piiblimüüte peeti ju naiste allasurutuse esmaseks väljenduseks, mistõttu naiskirjanikele oli nende uuestikirjutamine oluline (Melkas 2006: 39–40).

„Lasnamäe valge laeva” taustaks olevad tõsisündmused ja novelli eksplitsiitsed viited piiblile on meelitanud uurijaid tõlgendama novelli selle intertekstuaalsete suhete kaudu ja selline tõlgendamisviis on suhteliselt kinnistunud (vt nt Laitinen 1973; Melkas 2006; Vuorikuru 2007). Sel juhul mõistetakse interteksti tavalise tekstina, mida tsiteeritakse, kirjutatakse uuesti ja mida teine tekst, antud juhul Kallase novell, võib muuta teistsuguseks, kuid igal juhul äratuntavaks (vrd Prince: 2003: 46). Intertekstuaalsust rõhutavat tõlgendust on üldiselt põhjendatud sellega, et see süvendab teksti tähendust ja annab uusi ideid teksti vastuvõtjale.

Intertekstuaalsed sidemed piibliga võivad olla novelli mitmekihilisuse seisukohalt siiski ka problemaatilised. Piiblimall võib suunata lugeja ootusi viisil, mis takistab teksti mitmeplaanisuse ja selle rikkuse märkamist. Intertekst võib mõnikord tõlgendamist ka piirata ja mõjuda halvimal juhul reduktiivselt ning deterministlikult. See võib moonutada ja viia eksiteele lugeja ootusi teose tegelaste, nende tegude ja lõpplahenduse tõlgendamisel (vrd Norris 2008: 14). Nii on mõned uurijad kehutanud kasutama selliseid lugemisviise, mis vastustavad intertekstuaalsete seoste loomist. Üheks „vastustavaks” lugemisviisiks on peetud *k o n t r a s t s e t l u g e m i s t*, kus teadlikult tõstetakse esile seiku, mis eristavad tõlgendatavat teksti intertekstist (Norris 2008: 15). Säärase kontrastse tõlgenduse Kallase novellist on teinud näiteks Silja Vuorikuru ja Kukku Melkas. Vuorikuru arvates on „Lasnamäe valget laeva” liigendav intertekst vanatestamentlik kõrbes rändamise müüt, milles võib näha peegelduvat utopia poole püüdlemist. Müüdis on mere ületamine motiiv, mis näitab, kumma poole on valinud jumal: iisraeli valitud rahvas astub kuiva jalaga läbi mere, egiptlased aga hukkuvad lainetes. Vuorikuru kontrastne tõlgendus näitab, et „Lasnamäe valge laeva” kõrbeteekond lõpeb seevastu juba enne algust. Merd ei suudeta ületada: kohe esimesel õhtul tormavad maltsvetlased vette vastu võtma laeva, seisavad seal paar tundi, kuid peavad pettunult tagasi kahlama, sest laev ei ole saabunud (Vuorikuru 2007: 176). Kukku Melkas omakorda on rõhutanud novelli piiblikriitikat just naiste positsioonilt ja arvanud, et novelli peategelases Maie Meritsis võiks näha koguni naissoost Kristust (Melkas 2006: 42).

Kuigi kontrastne lugemisviis eitab interteksti loodud tähendusi tekstis, on tõlgendus siiski endiselt kinni intertekstis, mis on tõlgenduse lähtekoht ja peegel, mille kaudu võrreldakse pidevalt teist teksti.

Teise poleemilise lugemisviisina on soovitatud *n e i t s i l i k k u l u g e m i s t* (Norris 2008: 15): teksti loetakse otsekui täies teadmatuses tema intertekstuaalsetest seostest. „Lasnamäe valge laeva” puhul tähendaks see tõlgendamisviisi, mis jätab teksti piibliviited täiesti kõrvale. Kuigi praktikas võib neitsilik lugemine olla võimatu, eriti siis, kui vaatluse all on eksplitsiitselt intertekstile viitav teos, võib uurija siiski teadlikult jätta oma tõlgenduses tähelepanuta end agaralt väljapakkuva interteksti. Just nii kavatsen käesolevas artiklis teha, sest minu arvates on see üks võimalusi näha novelli uuel

viisil. Uus raamistus avab novellis selliseid jooni ja tähendusi, mida varem ei ole tähele pandud.³

Novelli hääled

„Lasnamäe valget laeva” on iseloomustatud kui massiliikumise ja massisugestiooni oskuslikku ning tugevat kujutajat. Piibli intertekst muidugi toetab iga ti sellist iseloomustust (vt nt Laitinen 1973: 274). Teiselt poolt on mitmetes uurimustes rõhutatud ka külakaupmehe noore naise Maie Meritsi rolli. Massiliikumise kujutamise kõrval on novell ka jutustus Maie Meritsist ja tema elu ühest perioodist. Maie tähendust novelli keskse kujuna (ta on ainus nimega tegelane) toonitab see, et rahvahulga mõtetest ja tunnetest saab lugeja teada enamasti Maie ennustuste ning nägemuste kaudu. Maie Meritsi kaudu sünnib teema, mida rõhutatakse juba novelli alguses ja mis on olemuslikult seotud Maie motiiviga minna kaasa ekstaatiliselt liikumisega: *ta tunneb himu rääkida*. Uurides novelli ilma piibli intertekstita, hakkab silma, kui suur osakaal on selles häälel ja rääkimisel. „Lasnamäe valge laev” on küllastatud kõnelemise, artikuleerimisvõimaluse ja hääle teemadest.

Kõigepealt kujutab jutustaja novelli alguses üsna erapooletult rahvahulka ja Maie tema argiaskeldustes leivaahju juures. Ainult lastega seoses on kirjeldatud Maie tundmusi: ta on mures sellepärast, et lapsed võivad rahvahulgas ära eksida. Teine asi, millega ühenduses kujutatakse Maie sisemisi tundeid, on seotud häälega:

„Siis kuulis ta [Maie] kedagi ütlevat, selge ja arusaadava häälega: „Vaata, kaks on, kes väljal jahvatavad, ja üks võetakse,” ja säälsamas täideti tema süda suure rahutusega nende sõnade pärast, otsekui tainas, millesse heidetakse juur, nii et ta unustas hoopis oma pojad...” (Kallas 1913a/1995: 68; Kallas 1913b: 106).

Maie kuulnud hääles on erakordset jõudu, sest ta vajub seda kuuldes otsekui transsi ja unustab kogu oma senise elu. Kohe pärast seda, kui Maie on järgnenud rahvahulgale ja selle kätte saanud, teatab jutustaja, et Maie „kadus äkitsi igasugune kahklus, ja ta tundis himu rääkida” (Kallas 1913a/1995: 68; Kallas 1913b: 107). See on Maie esimene oma tahte väljendus novellis. Samas ühenduses rõhutab jutustaja, et koos kõnelemissooviga unustas Maie oma arguse. Julgus teeb kõnelemise võimalikuks ja kõnelemine eeldab julgust.

Novelli struktuurset pinget kujunevad Maie kõnelemise või kõnelematuse kaudu. Alguses, kui kõikide usk on veel tugev, kujutatakse, kuidas üle Maie huulte voolab rikkalik sõnatulv, vahepeal ta koguni hüüab „suure häälega”. Läheb maltsvetlaste asi halvemaks, muutub ka Maie jutt segasemaks. Novelli lõpus, kui lahkusulistele unistus on luhtunud, ütleb Maie: „Mina ei või täna kõnelda” (Kallas 1913a/1995: 81; Kallas 1913b: 122). Maie sõnad osutuvad eksitavateks, kui hukkunud Järvamaa mehe surnukeha tuuakse kaldale. Maltsvetlased hakkavad oma asju kokku koguma, sest viimaks mõistavad nad, et nende lootuste retk on lõppenud: „Olgugi, et keegi ei öelnud, tundis ta ometi, istudes, paljad jalad niidukraavis, et kõik teda ootasivad oma suu ava-

³ Kontekstualiseerimise rollist feministlikus kirjandusteaduses vt Rojola 2004: 36–38.

vat ja kõnelevat. Aga temal ei olnud neile midagi öelda” (Kallas 1913a/1995: 87; Kallas 1913b: 130).

Maie tähtsat positsiooni ja tema kõne võimu ning tähendust rõhutab see, et veel viimastel lootusetuse hetkedel ootavad maltsvetlased Maielt mingit lahendust oma ahistavale olukorrale. Aga Maie ei suuda enam neile kõnelda. Novelli tähenduse seisukohalt on olulised ka Maie viimased sõnad: „Valget laeva ei ole” (Kallas 1913a/1995: 88; Kallas 1913b: 131).

Ekstaatilise usulahu valimine teemaks, mille kaudu Kallas eritles hääle ja kõnelemise ning eriti naise hääle tähendust, on mõistetav. Sedatüüpi prohvetlus oli XIX sajandi esimesel poolel Euroopas suhteliselt üldine (Sulkunen 1999: 108).⁴ Maie valimine novelli peategelaseks on loogiline, sest ekstaasi lummusesse sattusid suures osas just naised (Sulkunen 1999: 20, 65–78). Sellest asjaolust ei saa siiski teha järeldust, nagu oleks spirituaalsus jagunenud vastavalt sugupoolele, millele on tähelepanu juhtinud ka Irma Sulkunen (1999: 100). Pigem on nii, et oma sotsiaalse positsiooni ja üldise ühiskondliku rolli tõttu suutsid naised meestest paremini vahendada ekstaatilise vaimuse teatud külgi: neid, mida patriarhaalse võimusteesemiga seotud ühiskond oli jätnud hooletusse ja millest mõned olid peidetud sügavale ühiskondlikku alateadvusesse. Kui hierarhiline ja ühiskondlik konstellatsioon pöörati pea peale (tuleb silmas pidada sedagi, et maltsvetlus oli ühtlasi ka mingil moel talupoegade mässuliikumine), võisid avaliku võimu ja positsioonita naised, omamoodi „hullud”, olla kõige paremaks mentaalseks väljapääsuteeks olukorrast (vrd Sulkunen 1999: 100). Kuigi vaimsus ei jagune algselt sugupooliti, andis selline olukord siiski võimaluse naise häälele. Seda tausta arvestades on loomulik, et Kallas valis naiste hääle teemat silmas pidades oma novelli aineks ajaloolise olukorra, kus naistel oli tõepoolest võimalus rääkida.

Kirjanduse hääled

Olen eespool tõstnud esile neid jooni „Lasnamäe valges laevas”, mis näitavad, et häälel on suur temaatiline tähendus novelli tervikus. Aga ma väidan, et kirjanduse seisukohalt üldiselt ja Kallase seisukohalt eriti on h ä ä l e l ka laiem tähendus. Oleme igapäevases keelekasutuses harjunud kõnelema teatud kirjaniku häälest, või et tunneme tekstist ära mõne kirjaniku hääle. Ilukirjandusliku teksti kontekstis on hääle eriti keeruline ja osalt problemaatiline mõiste. Vaiksetele tekstidele omaselt tõstab hääle mõiste ilmselgelt esile ontoloogia ja metafoorika küsimused, mis, tõsi küll, sõltuvad hääle mõiste tehnilisemast tähendusest tekstuaalse funktsiooni või efektina (vt nt Aczel 1998). Küsimus „kes kõneleb?” kutsub jutustavas diskursuses edasi küsima, kas võib tekstide puhul ülepea rääkida kõnelemisest. Ja kui arvatakse, et tekstid võivad kõnelda, siis mis on sellise käsitluse teoreetilised motivatsioonid ja implikatsioonid. Kas me korvame kirjutamise kõnelemisega?⁵

⁴ Ka Soomes oli XVIII sajandi lõpust alates rohkesti ekstaatilisi äratusliikumisi, mida tõestab Irma Sulkuneni uurimus (1999).

⁵ Hääle teoreetilisi aspekte on viimasel ajal uuritud eriti kognitiivses ja retoorilise narratoloogias. Lisaks on hääle mõiste üle arutatud palju suhestatuna Jacques Derrida kõne–kirjutuse opositsiooni dekonstruktsiooniga. Vt nt ajakirja *New Literary History* 2001, nr 32, mis on tervikuna pühendatud hääle mõistele.

Kirjandusteaduses on hääle teemat käsitlenud peamiselt narratoloogid.⁶ Neid võib siiski kritiseerida selle eest, et nad on käsitlenud häält, tahtes moodustada ühtset kõneleja positsiooni. Nii on räägitud kõneleja häälest või tegelaste häälest, kuid neid eraldi vaadates.⁷ Richard Aczel uurib hääle mõistet teistsugusest vaatenurgast. Tema järgi on kirjanduse hääled laenatud kõnestiilide konfiguratsioonina, milles tõuseb eriti lugeja tähendus, sest Aczel mõistab hääle kuulamist nimelt lugemisena⁸ (Aczel 2001: 597–598).

Aczeli häälekäsitlus põhineb Mihhail Bahtini teorial. Vastavalt Bahtinile on hääle alati laenude kogum. Iga ilukirjanduslik tekst sisaldab mitmeid hääli. Iga kirjaniku tekst on täis erinevaid hääli ja hääleallikas ei pruugi alati olla kõneleja (Aczel 2001: 599). Lugeses me mitte ainult ei näe ja ei avasta teksti, vaid võime selles ikka kuulda hääli – ka siis, kui me loeme vaikselt omaette (Bahtin 1981: 293). Lisaks on kuulamine alati ajalooliselt tingitud. Sellepärast osalevad tegelikkus, teksti autor selle osana ja lugeja, kes lõpuks loob teksti uuesti, ühesuguste võrdsete osapooltena tekstis esitatud maailma loomisel. Teos ja selles esitletud maailm astuvad reaalsesse maailma ja rikastavad seda. Samuti siseneb reaalne maailm teosesse ühena teksti loomise protsessist. Lugeja loodud hääle kuulamise kaudu uueneb teos igal lugemiskorral. Kui kuulajad/lugejad loovad teose uuesti, siis hääle, aktsentide, rõhutamiste ja intonatsioonide laad võib muutuda vastavalt sellele, milliste häälede kajad on jäänud kõlama ajaloolise kuulaja/lugeja kõrvu (Bahtin 1981: 293; vrd ka Aczel 2001: 605).

Seesuguse häälekäsitluse kohaselt võib jagada Kallase „Lasnamäe valge laeva” ja selle hääle kaudu tõlgendamise paljudeks erinevateks tasapindadeks, millest kõigil on oma hääle, ja mis kõik on kuuldavad Kallase novellis. Need hääled on kui üksteise sünnitatud laienevad ringid.⁹ Kooris liituvad vähemalt kolm eri tasandi häält: 1) novelli hääled seonduvad Kallase eraelu ja tema kirjanikutööga; 2) novelli hääled on tihedalt seotud lääne kirjanduse traditsiooniga; 3) novelli hääli on võimalik lugeda osana Kallase ja teiste selle aja naiste ning naiskirjanike maailmavaatest. Eriti kajastub neis naiste positsioon ja see, kuidas hinnati nende häält. Need tasandid ei ole teadagi üksteisest eraldi, vaid vastupidi – on omavahel tihedalt seotud. Kõik novelli hääled väljendavad suurt muret hääle pärast: kellel on hääle, mida häälega saab teha, kes võib kõnelda, kes ei või? Euroopa naiskirjanduses on neid probleeme käsitlenud alates XIX sajandi lõpust ja need kulmineerusid kirjanduses uue jutustajakuju sünniga. See on naine, kes kõneleb kõva häälega (vrd Kahane 1995: viii).

⁶ Hääle mõistet narratiivis on arendanud nt Gérard Genette (1980).

⁷ Narratoloogias on kõneldud ka siirdkõnest (ingl *free indirect discourse*), kus jutustaja ja tegelase hääle segunevad teineteisega. Aga sellegi nähtuse puhul annavad narratoloogid hääle tagasi jutustavale agendile ega ole huvitatud nt kultuuri häälest, mis on tunginud teksti kontekstina ja mida võib samuti käsitleda kui hääli.

⁸ On naljakas ja tähenduslik, et Aczel kasutab kuulamise tähenduses ingliskeelset verbi *over-hearing*, mis viitab ka salaja pealtkuulamisele.

⁹ Naiste hääle oli sajandivahetusel mitmel viisil tähendusrikas. Ka Kallase novelli on võimalik analüüsida hääle kaudu psühhoanalüüsi raamides. Esiolgu keskendus Freud psühhoanalüüsis ju naiste, eriti hüsteeriliste naiste ja nende kõne uurimisele. Kõnelemine oli kesksel kohal psühhoanalüütilistes uuringutes. Siin ma antud tõlgendamisvõimalust siiski ei käsitlen, sest olen seda teinud juba varem (vt Rojola 1995a; Rojola 1995b).

Kirjaniku oma hää!

„Ja suurim põhjus sellele, et ma nende kahe aasta jooksul midagi pole teinud, on kahtlemata kirjanduslik kriis, milles ma praegu olen. Realistlik tehnika, mille nii suure vaevaga olin mingil määral omandanud, ei rahulda mind enam. Kogu mu areng on läinud väljast sissepoole. Kui enne mu silm kiindus kõigesse välisesse, kiindub nüüd mu vaist, mu aimus kõigesse sisemisse” (Kallas 1978: 459–460; Kallas 1955: 112). Nii kirjutas Kallas oma päevaraamatus 1908. aasta lõpus. Tema eelmine teos „Ants Raudjalg” oli ilmunud aasta varem, kaheköiteline novellikogu „Mere tagant” aastatel 1904 ja 1905 (e k 1905 ja 1908). Kirjanduslik kriis, millest Kallas oma päevaraamatus kirjutab, kestis üsna kaua: „Lahkuvate laevade linn” ilmus pärast seitset vaikimisaastat.¹⁰

Teiselt poolt olid need aastad Kallase kirjanikuteel pingeliste otsingute aeg. Kallas oli otsustanud valida uue suuna juba pärast Eesti-aineliste novellide ilmumist, kuid ta ei teadnud veel, millise nimelt. Novellikogu „Lahkuvate laevade linn” üks osa, „Saaremaa intermezzo”, on ehk kõige ilmsem tunnistus kirjaniku otsinguist. See sisaldab erinevaid stiiliharjutusi ja selle paigutamine raamatusse ei olnud iseenesestmõistetav. Kallas kirjutas 1913. aasta veebruaris, et ta on hakanud suuresti kahtlema „Saaremaa miniatuurides”, nagu ta neid nimetas. Need tundusid talle vaid „stiilikatsetustena” ja „kirjanduslike näpuharjutustena”. Ta tegigi ettepaneku miniatuurid kogumikust välja jätta, ent kirjastaja toetas nende avaldamist ja lõpuks oli ka Kallas rahul, et see osa siiski ilmus. Kogu viimased novellid viitavad sellele, et kirjanik on leidmas uut stiili. Novellis „Üks kõikide eest” on juba idanemas see arhaiseeriv, vanade kroonikate stiili meenutav keel, mis on iseloomulik Kallase hilisematele teostele.

Uue leidmisest kõneleb siiski kõige säravamalt „Lasnamäe valge laev”. Kirjaniku otsingud ei olnud enam ainult kobamine ja kahtlemine, vaid neis oli ka leide, mis näitasid Kallasele kätte tema kirjanikutee. Nii kirjutas ta 1913. aasta jaanuaris oma päevaraamatusse: „Nüüd on siis „Lasnamäe valge laev” ja „Üks kõigi eest” valmis ja ma tean, et olen luuletaja” (Kallas 1978: 607; Kallas 1955: 263). Selles tõdemuses on tunda uhkust. Novelli valmimine kinnitas Kallasele endale tema kirjanikuvõimekust ja näitas, et ta on leidnud kirjanikuna „oma hääle”. Oma hääle leidmine oli nii tähelepanuväärne asi, et Kallas kirjutas päevaraamatusse: „Ükskõik, mis tulevikus kirjutaksingi, paremini ei saa märki tabada kui „Lasnamäe valges laevas”” (Kallas 1978: 713; Kallas 1956: 49).

Kui novellis antakse häälele ärateenitud kaalukus, võib Maie Meritsis näha Aino Kallase omamoodi *alter ego*. Ta on ka ise sellest aru saanud juba 1908. aastal, kui tähendas päevaraamatusse: „...ma ei võiks kirjutada enam ridagi, mis ei oleks mingis mõttes läbi elatud. Ma ei räägi pihtimuskirjandusest, milles näen sageli vaid ebapeent, teesklevat ja odavat efektijanu” (Kallas 1978: 460; Kallas 1955: 112). Läbielamine ei tähenda Kallase mõistes seda, et teose kangelastes kajastuks kirjaniku enda elu. Asi on pigem ilukirjanduslikus aines, mis on filtreeritud läbi kirjaniku nägemuse ja maailmavaate. Oma hääle leidmine tähendab kunstilistes pürgimustes selgusele jõudmist.

¹⁰ Aino Kallase vaikimisaastate rõhutamine on tegelikult eksitav: ka neil aastatel avaldas kirjanik novelle ja luuletusi kirjandusajakirjades, tegi tõlketööd ja kirjutas arvustusi.

„Lasnamäe valges laevas” ongi kohti, mis võivad viidata kunstnikukutsumusele, nagu Kukku Melkas on tähele pannud. Näiteks stseenis, kus Maie jutlustab, kahlab ta samal ajal läbi viljapõllu inimestele viinamarjakobaraid roobitsema: „...ja nüüd roobitses ta neile viinakobaraid, ja nende mahl jooksis tema sõrmi mööda, ja tema ise ja nemad kõik joobusivad sellest kuldsest mahlast, ja tema kirk hakkas nende külge” (Kallas 1913a/1995: 73; Kallas 1913b: 117). Viinamarjakobarad on vene sümbolismis luuletaja loovuse ja kire märgid. Maie kirk on luuletaja kirk, mis haarab kaasa kuulajad ja lugejad (Melkas 2006: 48).

Teisalt võis kunstnikukutsumuse liigne rõhutamine, mis paistab silma näiteks Kallasele lähedaste nooreestlaste kirjutistest, põhjustada ka ebakindlust. Kuigi naise ühiskondlikud õigused XX sajandi alguses suurenesid, ei muutunud ühiskonna suhtumine naistesse ja naiskirjanikesse sama kiiresti. Kallase kirjavahetus näitab, et ta tajus eriti vastuolulisena iseenda jagamist argielu kohustuste – ema ning naise rolli – ja loova töö nõudmiste vahel. „Lasnamäe valges laevas” on Maie Meritsi kaks maailma hoitud teineteisest täiesti lahus. Novelli alguses on ta tasane ema ja abielunaine, kes askeldab pere-ema kohustustes ning mureseb laste pärast. Ent hakates jutlustama – kõnelema –, kaob tal meelest kogu endine elu. Näib nii, et naise kõnesse, tema oma hääle maailma, on raske sobitada lapsi või abielumeest.

Kirjanduse traditsiooni hääl

Maie Meritsi hääle kaudu paigutub Aino Kallase novell läänemaise kirjanduse pikaajasse traditsiooni. Naise hääle jõudu, selle mõju ja võimu on käsitletud paljudes teostes. Naise hääle osalt müütiline ajalugu algab juba Vana-Kreekast. Antiikmütoloogias on kaks naistegelast, kelle häätel on suur mõju kogu läänemaise kirjanduse traditsioonile: muusa ja sireen. Antiiksetes müütides on nii muusade kui ka sireenide hääled rõhutatult naishääled, sealjuures äärmiselt jõuliselt tõde paljastavad hääled.

Muusad olid kirjanduse sõnumitoojad selles mõttes, et nende häält kuulsid vaid luuletajad. Nemad tõid muusade sõnumi tavaliste inimesteni. Lihtsurelikud kuulsid seevastu teiste naistegelaste, sireenide häält. Sireenid on kindlasti kõige rohkem tuntud Homerose „Odüsseias”. Need on naised, kelle ülesanne on mitmes mõttes sarnane muusade omaga. Ka nende laul kõneleb müüdi algses variandis tõde Trooja sõjast ja selle kangelastest. Sireenid erinevad muusadest vaid selle poolest, et nende häält kuulevad kõik surelikud. Surelike jaoks on sellel siiski hukatuslik mõju. Inimesed ei kannata kuulda tõde ja see, kes on kuulanud sireenide häält, on surmale määratud. Oluline on, et nende müütiliste naistegelaste hääl oli esialgu eepika hääl, seejärel luule hääl.

Lääne kirjanduse pikas tõlgendamistraditsioonis on sireenide hääle tähendus siiski ahenenud. Oleme unustanud, mis oli sireenide laulu semantiline sisu. Et sireenid laulsid tõest ja esindasid luule häält, see on ajaloo käigus nende kuvandist maha pudenenud. Müüt on muutunud hilisemas versioonis kitsamaks, sireenid enam ei jutustanud, vaid laulsid. Tõlgendus on hakanud rõhutama mehele hukatuslikku naise häält. Sireenide laulust on järele jäänud vaid hirmuäratav, mehi ahvatlev hääl, laulu sisust enam ei kõnelda.

Sireenid on kaotanud kõne ja muutunud lihtsalt hääleks. Traditsioonis, mis algab roomlastega ja kestab tänapäevani välja, nähakse sireenides kehastuvat tugevat ja vastupandamatut häält, mis on peaaegu animaalne. Poolnaise-poollinnuna erineb sireeni vokaalne eneseväljendus inimehäälest (Cavarero 2005: 103). Tõlgendamise traditsioonis on sireenid muutunud ka kehaliselt: nad on nüüd imekaunid, kuigi algupärastes lugudes ei räägita midagi nende ilust. Sireenide hääle tõlgendamistraditsioonis rõhutatakse naise häälele omaseid atribuute: selle suhtes tuleb olla ettevaatlik, see võib olla mehele ohtlik. Teiselt poolt paneb selline tõlgendamistraditsioon küsima: kas mehe unelm naisest on tõesti selline? Peab olema kaunis, kuid kõnelda ei tohi (vrd Cavarero 2005: 106–107).

Kui Maie hääle asetada läänemaisesse naise hääle tõlgendamistraditsiooni, näib nii, et see vastab ahendatud sireenimüüdile, misogüünsele käsitlusele naise/naiskirjaniku hääle hävitavast jõust. Maie hääle ahvatleb ootama valget laeva, päästvat unelmat. Aga see hääle ahvatleb ka hukatusele ja mõned peavad vastu võtma surma sellepärast, et nad kuulevad Maie kõnet. Esimeste ohvritena kannatavad lapsed. Kolmanda nädala hakul haigestub Kolgaranna kalamehe poeg palavikku ja sureb. Seejärel jäävad teisedki lapsed haigeks ja surevad. Naise hääle seisukohalt tundub novell üsna pessimistlikuna.

Selle probleemi võiks kõrvale jätta, kui uurida Maie hääle algupära. Kas nendes ennustustes on siis tõepoolest tegu Maie enda häälega? Kas ta lihtsalt ei korda prohvet Maltsvetilt kuulnud nägemusi? Novelli on võimalik tõlgendada ka sel viisil. Kogu valge laeva idee on pärit ju prohvetilt, see ei ole Maie enda loodud nägemus. Ta ei ole seega selle õpetuse algupärane looja, vaid mehe jutustuse kaja. Alles novelli lõpus irdub Maie kõne prohveti õpetustest. Maie viimased sõnad – „valget laeva ei ole” –, on tema oma hääle, mis astub totaalset vastu prohveti sõnumile. Ja kui Maie ennustused olid ühiskonnale hukatuslikud, siis on patriarhaalse ühiskonna seisukohalt sama hukatuslik ka tema hääle. See teeb lõpu prohveti ja meeste häälemaailmale. Maie hääle ütleb lõpuks välja tõe nii nagu omal ajal muusade ja sireenide hääle. Kallase novelli on siis võimalik tõlgendada ka järgmiselt: kui naised üldse võisid rääkida, pidid nad alguses kõnelema mehe häälega, sest vaid sel juhul said nad avalikkuse ees kõnelda. Pärast avaliku välja vallutamist said nad hakata rääkima oma häälega, mis hävitas meeste traditsiooni loodud unelma: valget laeva ei ole.

Hääleõigus

Hääle teema esikohale seadmine Kallase novellis teeb võimalikuks veel kolmanda konteksti, mille kaudu novelli tähendus muutub oluliseks eriti naisküsümuse ja naisliikumise seisukohalt. Nimetan seda kolmandat tasandit hääle õigusetasandiks.¹¹ XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse üks keskseid ühiskondlikke ja poliitilisi kõneteemasid oli naiste hääleõigus. Seeläbi lülitus hääle teema tihedalt naisliikumise nõudmistesse. Lisaks sellele kuulus õigus häälele naiste nõudmistele hulka ka laiemas mõttes. Sümbolsemal tasandil tähendas hääle naise nõudmist teda ära kuulata nii isiklikes asjades kui ka üldisemalt. Just selle laiema tasandi pärast on jäänud hääle tänapäevani feministlikus uurimuses oluliseks metafooriks.

¹¹ Mõte hääle omamise õigusest suureneb jõuliselt XIX sajandil (vt Connor 1999: 227).

Kallase loomingu kohta on väidetud, et alates 1920. aastatest hakkab aegapidi kaduma tema teostest ühiskondlik vaatenurk ja et ühiskondlikud „vastuolud kumavad veel vaid hämaralt ja teatud kontrastidena” (Laitinen 1995: 315).¹² Selline käsitlus on mitmel kombel paljastav. Kui tekstid ei käsitlen enam eksplitsiitselt klassierinevusi või muud laadi sotsiaalset ebavõrdsust, ei tähenda see siiski veel, et nad pole sotsiaalsed. Naise positsiooni ja naise olemise probleemid hakkasid Kallase loomingus domineerima alates 1910. aastatest, muutudes järjest olulisemaks. Kui seda ei peeta ühiskondlikuks ja poliitiliseks teemaks, siis on selge, et alahinnatakse naiste alistatud positsiooni ega peeta seda ühiskonnas oluliseks probleemiks.¹³

Kõnehääle kohta on üldiselt arvatud, et sellega kaasneb peaaegu loomupäraselt kõneleva subjekti juuresolek. Sellepärast on feministlikes teoretiseeringutes hääle all mõeldud mitte ainult poliitiliste õiguste, nt hääleõiguse saamist, vaid ka laiemat kultuurilist jõudu, seksuaalse enesemääramise ja väljendusvabaduse õigust, mis on traditsiooniliselt olnud naistele keelatud. Nii on hääle muutunud ka tekstuaalse autoriteedi metafooriks, kui selle kaudu viidatakse naiste pingutustele saada kirjutamise abil lõpuks enda valdusesse omaenda kogemused. Tekstuaalse metafoorina võib hääle all mõista ka naiste õigust omaenda kirjanduslikule eneseväljendusele, mis erineb meeste häälest. Seeläbi on võimalik mõista, miks hääle teema on tähtis ja miks hääle mõiste on tõusnud marginaalsete rühmade identiteedipoliitika keskmesse.

Häälemetafoorid ilmusid kirjandusteaduse feministlikku arutellu ja teooriasse juba feminismi teise laine algusaegadel. Nii näiteks kasutab Judith Fetterley (1978) hääle metafoori, kujutades naiste alistamist. Ta tarvitab selles ühenduses terminit *mehestamine*, mille all ta mõtleb seda, et naised õpetatakse mõtlema, tähele panema ning tõlgendama maailma ja selle nähtusi meeste kombel, naiste hääle sunnitakse vaikima. Feministlik kirjandusteadus tähendab ainukordse ja tugeva hääle (uuesti)leidmist. See hääle suudab võita need hääled, mis kõnelevad naistest ja naistele, kuid mitte naiste eest (Fetterley 1978: xxiii; vt ka Keskinen 1999: 7).¹⁴

„Lasnamäe valge laeva” Maie Meritsit võib Fetterley teooriat rakendades tõlgendada mehestamise ohvrina. Tema ja novelli teised naistegelased hakkavad nägema ja tõlgendama maailma prohveti näidatud viisil. Mehestatud naiskõnelejat puudutab võõras (mees)hing, kes kustutab (naise) algupärase hääle. Maie Meritsi hääle ja koos temaga Maie ise kaovad. Kadumise mõtet toetab seegi, et Maie tavaliselt eitab iseennast, kui temalt küsitakse ta päritolu kohta: „Aga mõned tema ümber küsisivad: „Kes see on?” Ja teised vastasivad: „Ei ta ole vist maltsvettide seltsist, sest tema undruk on kirju ja tema hiuksed palmikutes.” Siis vastas tema kõigile ühtlasi: „Miks teie küsite? Mina ei ole keegi, minul ei ole nime ega last, ei meest ega kodu” (Kallas 1913a/1995: 69; Kallas 1913b: 107).

¹² Laitinen näeb ühiskondlikku teemat Kallase hilisloomingus ainult novellis „Imant ja tema ema” (1931).

¹³ Paljud feministidest uurijad on viimastel aegadel aktiivselt püüdnud kummutada seesugust naiste ebavõrdsuse pisendamist (vt nt Kurvet-Käosaar 2006; Leskela-Kärki 2006; Melkas 2006).

¹⁴ Fetterley mõtted on olnud mitmel viisil viljakad, aga neis on keeruline teoreetiline probleem seetõttu, et häälest saab tema teoorias algupärase ja essentsiaalse, muutumatu naise märk. Seesugusest naise essentsialiseerimisest on feministlikus teoorias juba ammu loobutud.

Neid Maie sõnu on tõlgendatud sel viisil, et eituse kasutamine (mina ei ole keegi) väljendab lahtiütlemist varasema elu ahelatest – perenaise vastutusest, mehelt saadud nimest (Vuorikuru 2007: 183). Sellist tõlgendust toetab muidugi ka see, et Maie loetleb just naise kohustuste hulka kuuluvaid asju – laps, mees, kodu – ja eitab neid. Kui naine lahkub talle kultuurisüsteemi määratud „loomulikust” paigast (kodust), ei jää temast midagi järele. Tal ei ole enam isegi nime. Prohveti hääle leidmine tähendas niisiis Maie seisukohalt tema mina surma, iseseisvuse kadu. Kui naine hakkab avalikult kõnelema, on ta samas kaotaja. Nii rõhutab novell meeste ja naiste hääle ebasümmeetriat kultuurinormistikus. Avalikult kõnelev naine ei ole enam naine.

Silja Vuorikuru on nentunud, et maltsvetlaste utoopia on tüüpiline naiste utoopia. Naisi kujutatakse tugevate, silmapaistvate ja häälekatena: nad räägivad laagris avalikult (Vuorikuru 2007: 182). On tõsi, et naised paistavad valge laeva ootajate seas silma. Neid märgatakse isiksustena, kuigi nimi on ainult Maie Meritsil. Aga naised on ka muul viisil aktiivsed. Korduvalt nimetatakse pimedat vana naist, kes vaatab oma mittemidaginägevate silmadega ja ootab laeva. Samuti Kolgaranna surnud lapse ema. Kui tema laps sureb, hakkab ta kritiseerima kogu valge laeva ootamise ettevõtmist: „...ja [ta] hakkas nurisema suure häälega ja ütleva, et ta mingit valget laeva ei tarvitse- nud, vaid tahtis ainult oma last tagasi, kes niiskusest ja öökülmast oli haiguse saanud. Aga tema mees, kes alandlik ja jumalakartlik oli, sulges ruttu tema teotava suu, enne kui see rohkem pattu suutis teha, ja selle järel ei usaldanud ta enam midagi kõvasti kõnelda, kuid tema huuled liikusivad järeljätmata, pomisedes segaseid sõnu” (Kallas 1913a/1995: 79; Kallas 1913b: 119–120).

Sel perioodil ei sea naine veel küsimärgi alla valge laeva olemasolu, ta ütleb ainult, et talle pole seda vaja. Igal juhul öeldakse esimesed kahtlused laeva ootamise mõttekusest naise häälega. Mehe kõne peab kõigepealt osutama valeks, enne kui Maie saab teadlikuks oma kohast, enne kui temast saab eneseteadlik kõnelev subjekt. Novelli lõpus kõneleb ta oma ja teiste naiste häälega, öeldes välja tõe: valget laeva ei ole.

Naised moodustavad novellis omaette rühma. Nende tegevust jälgitakse eriti Maie tegevuse kaudu. Kuid kas küsimuse all on naiste utoopia? Naised heidavad ju esimesena kahtluse varju kogu ettevõtmisele. Võib-olla, et alguses oli laeva ootamises oma osa ka naiste utoopial, kuid peagi märkavad naised, et meeste ideaal tähendab neile ja lastele kannatust. Meeste valge laev osutub naiste elus paarist hõõveldamata lauast kokku löödud lapse kirstuks. Võib-olla just sellepärast on Kallase novelli tõlgendatud üsna pessimistlikult. Unelmad surevad, nad on vaid haihtuvad varjukujud, kogu protsessi ajal on Maie „eikeegi”. Teisalt on novelli lõpp üsna lahtine. Me teame, et Maie naaseb koju oma laste ja mehe juurde, aga millisena ta kohale jõuab, seda me ei tea. Pessimistlik tõlgendus on eitanud võimalust, et Maie naaseb oma endisesse rolli, et temast saab taas alandlik, kuulekas ja ennekoike vaikne (tumm?) abielunaine, kes on kaotanud oma hääle. Tegelikult ei anna novell selliseks tõlgenduseks alust. Nõudis suurt julgust tunnistada, et valget laeva ei ole. Maie ei ole enam see arg ja vaikne noor naine, kes omal ajal lahkus kodust. Ta on saanud kibeda õppetunni prohvet Maltsveti laagris ja kogenud, et naistel ei tasu uskuda meeste unistustesse, vaid tuleb julgelt välja öelda oma tõe, olgu see kui kibe tahes. Samas võib novellist lugeda ettepanekut: naised peavad ise looma oma unelmad ja kõnelema neist oma häälega.

Kirjandus

- A c z e l, Richard 1998. Hearing Voices in Narrative Texts. – New Literary History, kd 29, nr 3, lk 467–500.
- A c z e l, Richard 2001. Understanding as Over-hearing: Towards a Dialogics of Voice. – New Literary History, kd 32, nr 3, lk 597–617.
- B a h t i n 1981 = Mikhail Bakhtin, The Dialogic Imagination. Austin–London: University of Texas Press.
- B a l, Mieke 2002. Travelling Concepts in the Humanities. A Rough Guide. Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press.
- C a v a r e r o, Adriana 2005. For More Than One Voice. Toward a Philosophy of Vocal Expression. Stanford: Stanford University Press.
- C o n n o r, Steven 1999. The Ethics of the Voice. – Critical Ethics. Text, Theory and Responsibility. D. Rainsford, T. Woods (eds.). Houndmills: Macmillan Press.
- F e t t e r l e y, Judith 1978. The Resisting Reader. A Feminist Approach to American Fiction. Bloomington: Indiana University Press.
- G e n e t t e, Gérard 1980. Narrative Discourse. An Essay in Method. Ithaca–New York: Cornell University Press.
- K a h a n e, Claire 1995. Passions of the Voice. Hysteria, Narrative and the Figure of the Speaking Woman 1850–1915. Baltimore–London: The Johns Hopkins University Press.
- K a l l a s, Aino 1913a/1995. Lähtevien laivojen kaupunki. Helsinki: Otava, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- K a l l a s, Aino 1913b. Lahkuvate laevade linn. Tlk F. Tuglas. Tartu: Noor-Eesti.
- K a l l a s, Aino 1955. Päevaraamat aastaist 1907–1915. Tlk H. Eller. Toronto: Orto.
- K a l l a s, Aino 1956. Hingesild. Päevikulehti aastaist 1916–1921. Tlk H. Eller. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- K a l l a s, Aino 1978. Elämäni päiväkirjat I. 1897–1916. Helsinki: Otava.
- K e s k i n e n, Mikko 1999. Emännän ääni: feminismi ja gynofonosentrismi. – Naistutkimus–Kvinnoforskning, nr 4, lk 4–17.
- K u r v e t - K ä o s a a r, Leena 2006. Embodied Subjectivity in the Diaries of Virginia Woolf, Aino Kallas and Anais Nin. Tartu: Tartu University Press.
- L a i t i n e n, Kai 1973. Aino Kallas 1897–1921. Tutkimus hänen tuotantonsa päälinjoista ja taustoista. Helsinki: Otava.
- L a i t i n e n, Kai 1995. Aino Kallaksen mestarivuodet. Tutkimus hänen tuotantonsa päälinjoista. Helsinki: Otava.
- L e s k e l ä - K ä r k i, Maarit 2006. Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- M e l k a s, Kukku 2006. Historia, halu ja tiedon käärme Aino Kallaksen tuotannossa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- N o r r i s, Margot 2008. Odysseia-intertekstin vastustamisesta Joycen Odysseuksessa. – Homeroksesta Hessu Hopoon. Antiikin traditioiden vaikutus myöhemmän kirjallisuuteen. Toim J. Kantola, H. Pyrhönen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 13–44.
- P r i n c e, Gerald 2003. Dictionary of Narratology. Lincoln–London: University of Nebraska Press.
- R o j o l a, Lea 1995a. Naisen kieli ja hysteria. – Ajan arvot & sankarit. Toim. J. Blomstedt, M. Lohmus, E. Tarasti. Helsinki–Tartu: Kullervo, Synteesi, lk 73–86.

- Rojola, Lea 1995b. Omaa ääntä etsimässä. – Aino Kallas. Lähtevien laivojen kaupunki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk vii–xvi.
- Rojola, Lea 2004. Sukupuolieron lukeminen. Feministinen kirjallisuudentutkimus. – Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta. Toim M. Liljeström. Tampere: Vastapaino, lk 25–43.
- Sulkunen, Irma 1999. Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700–1800-luvulla. Helsinki: Gaudeamus.
- Vuorikuru, Silja 2007. Minä ikävoin maahan, jota ei ole. Utopia Aino Kallaksen novellissa „Lasnamäen valkea laiva”. – Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista. Toim. R. Rossi, K. Seutu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 186–200.
- Vuorikuru, Silja 2009. „Batseba” – Aino Kallase tundmatu näidend. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 205–225.

Soomekeelsest käsikirjast tõlkinud MALL JÕGI

„And She Felt the Desire to Speak”. Aino Kallas, Maie Merits, and the Female Voice

Keywords: Aino Kallas, intertextuality, narratology, feminist movement

The article focuses on issues of the female voice within the Western literary tradition through analyzing the short story „White Ship” by Aino Kallas. The previous analyses of Kallas’ short story have usually dealt with intertextual relationships between the story and the Bible. The article argues that intertextual analysis can often be reductive and for this reason the strong emphasis on the voice and speaking present in Kallas’ short story have gone unnoticed. The article analyzes the theme of the female voice and her right to speak on three levels. Firstly, the short story reflects the personal history of Kallas who, as an author, was seeking a voice of her own. Secondly, the short story concentrates on a cultural figure, a speaking woman, and on the consequences this figure has for her own community. Thirdly, the short story is analyzed within a wider context of the Western literary tradition, where the female voice (and a speaking woman) is usually interpreted as a symbol of disastrous power. According to this tradition an ideal woman is beautiful but mute. The article shows in how many and in how complex ways the „White Ship” by Aino Kallas manages to challenge the traditional view.

Lea Rojola (b. 1952), Prof. of Finnish Literature, School of Art Studies, University of Turku, lerojo@utu.fi